

початкового значення полісемічного слова *смерть* – «природна, хороша смерть», що підтверджує динамічний характер концепту.

Особливо ґрунтовним та важливим, на наш погляд, є третій розділ «Лексико-семантичні засоби реалізації концепту *смерть*», у якому детально проаналізовано матеріал художньої літератури ХХ – початку ХХІ століть та виокремлено елементи образного, ціннісного та символічного складників концепту, а також описано сценарій концепту. Аналізуючи фактичний матеріал, дослідниця залучає відомості інших наук – філософії, медицини, релігієзнавства, етнографії, що поглиблює спостереження авторки над функціонуванням конкретного мовного матеріалу.

За спостереженнями Л. Федорюк над образним компонентом аналізованого концепту, основою концептуальних метафор живої природи в сучасному українському прозовому дискурсі постають антропоморфні ознаки, що вкотре підтверджує антропоморфізм української когнітивно-мовної картини світу, а серед ознак неживої природи виявлено ознаки стихій, речовинні ознаки, ознаки їжі та артефактів. Ціннісний складник кваліфіковано як визначальний у структурі концепту, адже його наявність відрізняє концепт від інших понять (власне-поняття, значення та ін.), якими оперує сучасна наука, і розкриває найістотніші для певної культури ціннісні домінанти.

Сценарний підхід до аналізу концепту як динамічного утворення дав змогу дослідниці розглянути ментально-мовну структуру, що репрезентує знання про стандартну (стереотипну) ситуацію через ланцюг каузально пов'язаних дій, які розгортаються в часі. Сценарій смерті, на думку авторки, розгортається двома векторами – ретроспективний (попередні уявлення про подію) та проспективний (подія загалом). Пані Лілія розглядає два сценарії концепту *смерть* – емотивний та подієвий, визначаючи перший поширенішим з огляду на чуттєвість як ментальну характеристику української нації, а особливістю подієвого сценарію визначає фіксацію лексем на визначення способів подолання смерті («боротьба», «підтримка», «порятунок», «переховування», «пам'ять», «початок нового життя»). Авторка стверджує, що «основу сценарію концепту *смерть* становить схема ситуації, яка містить власне-подію, її оцінку й емоційне переживання», однак, на наш погляд, до сценарію аналізованого концепту входить також етап «підготовка до смерті», яка в літературі, особливо у творах Марії Матіос, описана дуже детально (наприклад, виготовлення труни, купівля рушників, сповідь і причастя тощо).

Загальні висновки корелюють із поставленими в роботі метою та завданнями, є виваженими, переконливими, випливають з аналізу конкретного мовного матеріалу та мають важливе теоретичне і практичне значення. Суттєвим доповненням до роботи є додатки, які мають самостійне значення та містять анкету для асоціативного експерименту та структуру концепту *смерть* як складника української когнітивно-мовної картини світу.

Вважаємо за доцільне ввести елементи зіставлення діади *життя – смерть*, оскільки саме зіставлення дозволить чітко з'ясувати такі суттєві ознаки концепту, як значущість та інтерпретативність.

Анатолій Загнітко

СУЧАСНА ОБ'ЄКТИВНА ГРАМАТИКА: ПРИЙМЕННИКИ ТА ЇХ АНАЛОГИ

Рецензія на книгу: *Lachur Czeslaw. Polskie przyimki wtórne i jednostki o funkcji przyimkowej w użyciu realnym : [materiały do słownika (w zestawieniu z językiem rosyjskim)]. T. 1: a conto – oprócz. Opole, Kępa: Wydawnictwo NOWIK Sp.j., 2019. 176 s.*

Рецензована праця є оригінальною за актуальністю, цікавою за висвітленням актуалізованої проблеми, авторською за структурою, концептуальною за статусом у сучасному науково-граматичному просторі. Змістово дослідження вмонтоване в студіювання, виконані в руслі міжнародного наукового проєкту «Слов'янські прийменники: синхронія і діахронія», що в процесі свого виконання й реалізації мав активні творчі дискусії, пошуки, видозміни проєктованих моделей. Активним поставало розширення кола лінгвістів – учасників проєкту з різних країн. Для ґрунтовнішого погляду і на сам проєкт «Слов'янські прийменники: синхронія і діахронія», і на перебіг концептуального бачення статусу прийменника в граматичній системі кожної слов'янської мови, напрями лексикографічного опрацювання не лише прийменника, а і його аналогів, а також тих чи тих мовних одиниць, використаних у функції і / чи зі значенням прийменника доцільно використати матеріал вступної частини до рецензованого словника.

Грамматика прийменника та її структура є одним з актуальних питань сучасної лінгвістики, що мотивовано низкою чинників: 1) внутрішньореченневим і внутрішньотекстовим навантаженням прийменника; 2) його синтаксисомотвірним потенціалом; 3) функційним навантаженням прийменникових одиниць, тобто інвентарем виконуваних ними функцій; 4) розширенням прийменникового складу транспонованими похідними з різних частиномовних класів, формуванням амбівалентних, функційно зорієнтованих, оказіональних структур; 5) активною взаємодією прийменників з еквівалентами слова та ін. Водночас проблема граматики прийменника одним зі своїх завдань має створення найбільш ємних їхніх реєстрів та створення на їхній основі найповніших словників прийменникових одиниць. Такі лексикографічні праці в концептуальному вимірі ґрунтовано на встановлених категорійних кваліфікаціях прийменника, його статусу в частиномовній системі, визначенні основних напрямів міжчастиномовних транспозицій. Навіть за різного тлумачення прийменника [службова (І. Нечуй-Левицький, В. Сімович,

Є. Тимченко), повнозначна (І. Кучеренко) частина мови, аналітична синтаксична морфема (І. Вихованець)] усталеним постає його вирізнення як особливого класу слів з відповідним інвентарем структурних і структуральних, семантичних, текстових та інших функцій, що є однією із засадничих основ для його лексикографічного опрацювання.

Ідея створення щонайповнішого словника прийменників та їхніх еквівалентів у різних слов'янських та не-слов'янських мовах із простеженням різного функційного вияву, регулярності / нерегулярності синонімії, антонімії, частотності та ін. виформувалася на одній із зустрічей із проф. М. Всеволодовою (Московський державний університет ім. М. В. Ломоносова, Росія). Під час роботи одного з міжнародних лінгвистичних конгресів (Москва, Московський державний університет ім. М. В. Ломоносова: 13–16 березня 2001 р.) у товариській розмові з проф. М. Конюшкевич (Гродненський державний університет, Білорусь) й автором цих рядків було актуалізовано (чи швидше – сформовано) думку про необхідність створення цілісного словника східнослов'янських прийменників (згодом ця ідея почала набирати оберті і було запропоновано переосмислити варіант східнослов'янських прийменників у слов'янській (проф. М. Всеволодова), оскільки до співпраці було заактивізовано лінгвістів Польщі, Сербії, Болгарії та ін. Завдання поступово розширювалися, актуальним постало питання про вияв синхронії та діакронії прийменників (прийменникових систем) та обов'язковим міжмовним зіставленням та аналізом їхньої репрезентативності в сучасних діалектах (ця ідея належить до актуальних і мало опрацьованих, оскільки розкриває перспективу загально- і частководіалектного функційного навантаження не тільки окремого прийменника, певної структурної і / або семантичної групи, але й усього прийменникового корпусу загалом). Власне, після цього й почалися різноманітні спроби напрацювання єдиної гіпотези. На це були спрямовані конференції-семінари, зустрічі-диспути, що пройшли поетапно у ДПНЗ «Гродненський державний університет імені Янки Купали» (вересень, 2001), Московському державному університеті імені М. В. Ломоносова (березень, 2002; жовтень, 2003), та круглі столи в рамках Міжнародних граматичних читань (II, III, IV, V, VI) у Донецькому національному університеті (жовтень, 2002; лютий, 2005, лютий 2007, лютий 2009). Унаслідок таких активних зустрічей та обміну думками сформувалися в дечому спільні підходи до створення словника прийменників, компонування ілюстративної бази та ін. До української авторської групи увійшли А. Загнітко, І. Данилюк, Г. Ситар, І. Щукіна. Активним постало опрацювання прийменникової проблематики в магістерських роботах і кандидатських дисертаціях (Н. Куц).

У межах відкритого міжнародного проекту «Слов'янські прийменники: синхронія і діакронія» українська проблемна група уклала словник українських прийменників та їхніх еквівалентів, який був першим у процесі створення низки таких словників сучасних слов'янських мов (Загнітко А. П. *Словник українських прийменників* [Текст] / Анатолій Панасович Загнітко, Ілля Григорович Данилюк, Ганна Василівна Ситар, Інна Анатоліївна Щукіна. – Донецьк: ТОВ ВКФ «БАО», 2007. – 416 с.). Згодом з'явилися фундаментальні лексикографічне видання про білоруські прийменники (Канюшкевич, М. І. *Беларускія прыназоўнікі і іх аналагі. Граматыка рэальнага ўжывання. Матэрыялы да слоўніка* : [У 3 ч.] / М. І. Канюшкевич. – Ч. 1 : Дыяпазон А–Л. – Гродна : ГрДУ, 2008. – 492 с.; *Беларускія прыназоўнікі і іх аналагі. Граматыка рэальнага ўжывання. Матэрыялы да слоўніка* : [У 3 ч.] / М. І. Канюшкевич. – Ч. 2 : Дыяпазон М–П. – Гродна : ГрДУ, 2010. – 619 с.; *Беларускія прыназоўнікі і іх аналагі. Граматыка рэальнага ўжывання. Матэрыялы да слоўніка* : [У 3 ч.] / М. І. Канюшкевич. – Ч. 3 : Дыяпазон Р–Я. – Гродна : ГрДУ, 2010. – 535 с.) й розпочато публікацію словникового опрацювання російських прийменників (Всеволодова М. В. *Русские предлоги и средства предложного типа: материалы к функционально-грамматическому описанию реального употребления*. Кн. 1: *Введение в объективную грамматику и лексикографию русских предложных единиц* / под общ. ред. М. В. Всеволодовой / Майя Владимировна Всеволодова, Ольга Владимировна Кукушкина, Анатолий Анатольевич Поликарпов. – М.: Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2013. – 304 с.), а ще пізніше (Всеволодова М. В., Виноградова Е. Н., Чаплыгина Т. Е. *Русские предлоги и средства предложного типа: материалы к функционально-грамматическому описанию реального употребления*. Кн. 2 : *Рестр русских предложных единиц: А–В (объективная грамматика и лексикографию русских предложных единиц* [под общ. ред. М. В. Всеволодовой]. Москва: УРСС, 2018. 800 с.). На часі результати лексикографічного узагальнення прийменників інших слов'янських мов.

Оригінальність усіх опублікованих (і тих, над якими або розпочато роботу, або ж уже завершено) словників прийменників слов'янських мов у тому, що в кожному з них зреалізовано авторське тлумачення прийменника та його еквівалентів, аналогів – із максимальним узагальненням значень прийменникових одиниць у межах однієї словникової статті (словник українських прийменників), із послідовним диференціюванням значень прийменників та їхніх еквівалентів у різних лексикографічних статтях (словник білоруських прийменників), із максимальним виявом усього обсягу функційного навантаження прийменникових одиниць (словник російських прийменників). Водночас наявне спільне підґрунтя наукової роботи над прийменниковими системами – широке функційне бачення прийменника та його аналогів у граматичній системі мови. Основні концептуальні підходи до тлумачення й кваліфікації прийменника багатьох дослідників з різних слов'янських країн охоплено в колективній монографії «Функціонально-комунікативна і текстова парадигма українських прийменників та їхніх еквівалентів» (Донецьк: Вид-во «Вебер» (Донецька філія), 2009. – 209 с.). Сучасний український прийменниковий фонд є відкритим, активно поповнюється за рахунок особливих відіменникових похідних зразка *на адресу, в (у) межах, в особі, в рамках, за врахування, за обставин, на знак, на подяку, в ім'я, у порядку, на кошт, на рахунок, на ґрунті, на очах, на межі, на правах, на тлі, на руках, під кінець, під знаком* тощо.

Зреалізовані дослідження приєменника, його особливостей функціонування та поповнення розкривають механізми рівнево-ступневих міжчастиномовних транспозицій, підтверджують відкритість його системи, аргументують наявність особливого категорійного статусу. Одним із найпотужніших джерел поповнення сучасної приєменникової системи є іменники, транспозиція яких і на первинно-синтаксичному, і на гранично-семантичному рівнях супроводжувана втратою іменником категорійно-частиномовних ознак (здатності відмінюватися та змінювати форму числа) й набуттям приєменниковими похідними диференційних ознак нової частини мови, активним входженням у синтаксемну структуру новітніх синтаксично цілісних утворень. Найновіші поповнення приєменникової системи структурно не дуже відрізняються від трансформ попередніх періодів – переважно форми непрямих відмінків і приєменників, розташованих у препозиції або в постпозиції: *у (в) розрізі аспекту, щодо питання, щодо проблеми* та ін. Сьогодні в синхронії завдяки інтенсивності міжчастиномовних транспозицій до приєменникового класу легко простежити те, що відбувалося в діахронії. Логічним і переконливим є виокремлення основних чинників поповнення приєменникової системи відіменниковими утвореннями: 1) багатозначність первинних приєменників; 2) особливості семантики деяких іменників, зокрема домінування часової та просторової семантики (*за годину від початку сеансу, за кілометр від села*); 3) загальномовні тенденції аналітизації, коли на вираженні певної семантики спеціалізовані цілісні аналітичні комплекси, де іменниковий компонент уміщує власний спектр значення, доповнюваний певними приєменниковими елементами.

З-поміж новітніх іменниково-приєменникових утворень необхідно виокремити одиниці, що семантично та функційно еквівалентні слову, однак відрізняються від слів ускладненою структурою. Для позначення таких похідних цілком мотивованим є використання терміна «лексія». Лексії побудовані за моделями «простий приєменник + застигла форма іменника + простий приєменник»: *на шляху до, у напрямі до, у зв'язку з, на відміну від* та ін. До приєменникових лексій належать похідні аналітичні утворення, де основним компонентом виступає колишній прислівник або дієприслівник, що детермінує семантику всього висловлення. У семантиці новітніх відіменникових і відприслівникових приєменникових утворень домінує обставинна семантика, функційне ж навантаження об'єктного значення є більш обмеженим (*у сфері, в особі, за рахунок, за лінією*).

Під «приєменниковістю» потрібно мати на увазі набуття тим чи тим словом / синтагмою приєменникової функції: *за плечима, за прикладом, за рахунок* та ін. Розуміння еквівалентності як відповідності семантичних, синтаксичних і низки морфологічних ознак у приєменникових утвореннях одиницях уможлиблює послідовне диференціювання: 1) власне-приєменників; 2) функційних приєменників; 3) у значенні приєменника; 4) позиційної приєменниковості. Концепція еквівалентів приєменників спирається на загальне розуміння еквівалентності слова, що передбачає функційну рівнозначність еквівалента й слова. Первинним етапом приєменникової еквівалентності постає приєменникова препозиція, в якій певний компонент виконує спільно з відмінковою формою синтаксемотвірну функцію, завершальним виявом приєменниковості є набуття певним утворенням категорійно-дейкисного значення як статичного відтворюваного, контекстно незалежного.

Кваліфікація приєменників та їхніх еквівалентів може здійснюватися в декількох основних напрямках – значеннєвому, функційному, кількісному, сполучувальному та ін. Розгляд приєменників та їхніх виявів вимагає обстеження відповідної кількості текстів із послідовним урахуванням їхньої стильової належності. Грунтовність розгляду приєменникових одиниць обов'язково потребує створення «Експериментально-дослідницького корпусу текстів» – що більша його ємність, то вищий ступінь аргументування певних лексикографічних мотивацій, відбиття регулярності певної приєменникової одиниці. Водночас такий корпус уможлиблює вирішення й кваліфікацію особливого статусу оказіональних приєменників (оказіонально-приєменникове використання тієї чи тієї словоформи). Словник українських приєменників ґрунтовано на «Експериментально-дослідницькому корпусі текстів». Для визначення функційної репрезентативності приєменників показовим постає їхнє навантаження в різноманітних функційних стилях і жанрах мовлення. Для суцільного обстеження було використано по 1 500 000 слів із художнього, наукового й офіційно-ділового стилів української мови, що загалом становить 4 500 000. Водночас максимально враховувалися найпомітніші тенденції в стильовій диференціації останніх років, для чого з-поміж наукових, офіційно-ділових і художніх текстів було відібрано різножанрові тексти ХХ століття. За відсутності ілюстративного матеріалу в текстовій базі були використані приклади з інших джерел, зокрема сучасної української періодики, а також ресурси Інтернету. В окремих випадках зреалізована спроба прогнозування появи приєменникових еквівалентів, які не суперечать нормам сучасної української мови й прийнятій у словнику концепції. У такому разі ілюстрації сконструйовані авторами, про що свідчить відсутність покликання після прикладу. На матеріалі «Експериментально-дослідницького корпусу текстів» було розглянуто 1 705 різних приєменників, приєменникових сполук, максимально було враховано потенційне спрямування слова / словосполучення на реалізацію функції приєменника. Якщо скорелювати ємність «Експериментально-дослідницького корпусу текстів» із проаналізованою кількістю приєменників, то на кожний із них припадає контекст обсягом 2 647 слів (словформ), що цілком достатньо для первинного опрацювання приєменникової одиниці та для встановлення її словникової кваліфікації.

Особливо актуальним у сучасній лінгвістиці є створення словників приєменників різних слов'янських мов, що зробить можливим фронтальне зіставлення їхньої семантики й структури, контрастивне обстеження функційного навантаження приєменникових одиниць, створення найсучасніших перекладних дво- й багатомовних словників на сучасних лінгвокомп'ютерних технологіях.

Аналізований словник є надзвичайно актуальним, оскільки він охоплює приєменникову систему (приєменники та їхні аналоги) в одній із антської групи слов'янських мов – польській. Рецензована книга, оскільки словник є лише одним із її компонентів (*Rejestr jednostek przyimkowych w przedziale a conto – oprócz* (с. 85–425))

постає репрезентативною змістово, композиційно, функційно. Ємність змістова відбита у висвітленні власне теоретичних питань (*Wprowadzenie do teorii przyimka* (с.с. 36–38)), поданні питань теорії прийменника, які охоплюють питання аналізу вторинних прийменників у теорії й практиці лексикографування (*ε Polskie przyimki wtórne a leksykografia* (с.с. 38–40)), простеженні співвідносності прийменника та його аналогів ↔ еквівалентів (*Przyimki właściwe a ekwiwalenty przyimka* (с.с. 38–40)), кваліфікуванні механізмів прийменникування ↔ пропозиціоналізації (*Mechanizmy prepozycjonalizacji* (с.с. 47–51)), поглибленому аналізі тенденцій граматизації та лексикалізації прийменникових одиниць, окресленні силових напрямів формування вторинних прийменників (*Gramatykalizacja i leksykalizacja w procesie derywacji jednostek przyimkowych* (с.с. 51–57)). Не менш значущим є дослідження співвідносності і / чи неспіввідносності прийменників і прислівників, їхнього внутрішньореченневого виміру (*Przyimek wtórny a przysłówki* (с.с. 57–60)), з'ясування прийменникового потенціалу лексики (*Uwagi o przyimkowym potencjale leksyki* (с.с. 60–63)), окреслення формальної структури прийменникових одиниць (*O strukturze formalnej przyimka wtórnego* (с.с. 63–64)), постає з'ясування множини параметричних прийменників та їхніх аналогів (*Kwestia tzw. przyimków parametrycznych* (с.с. 64–68)). Окрему увагу досліднику потрібно приділяти вторинним віддієприкметниковим прийменниковим одиницям (*Przyimki wtórne o pochodzeniu imiesłowowym* (с.с. 68–70)), кваліфікації парадигмального простору прийменникових одиниць (*Paradygmat jednostki przyimkowej* (с.с. 70–72)). Ч. Ляхур окремо висвітлює перспективи студіювання прийменників, їхнього лексикографування (*Perspektywy dalszego opisu* (с.с. 72–73)). Функційно навантаженим у рецензованій книзі є розкриття статусу аналізованої праці в межах міжнародного наукового проекту (*Na marginesie międzynarodowego projektu „Przyimki słowiańskie w synchronii i diachronii – morfologia i składnia”* (с.с. 33–36)), лексикографуванні прийменників та їхніх аналогів у діапазоні *a conto – oprócz* (*Rejestr jednostek przyimkowych w przedziale a conto – oprócz*).

Композиційна викінченість мотивована послідовним поданням різних поглядів на прийменники. Різні інтерпретації прийменника та його аналогів охоплено в розмірковуваннях Майї Всеволодової (*К вопросу о грамматике вторичных предлогов* (с.с. 11–17)), Анатолія Загнітка (*Грамматика прийменника в мовному просторі* (с.с. 17–23)), Марії Конюшкевич (*Взгляд на описание категории предлога* (с.с. 23–27)), Гоча Гочева (*Международният проект «Славянските предлози» – нова оригинална теория за същността и функционирането на славянските предлози* (с.с. 27–28)).

Окремої уваги заслуговує також окреслення прийменників та їхніх аналогів, висвітлення джерельної бази досліджуваних прийменникових одиниць, що охоплює джерельну основу польської (*Źródła polskiego materiału ilustracyjnego*) та російської (*Źródła rosyjskiego materiału ilustracyjnego*) мов.

Функційна викінченість рецензованої книги мотивована глибиною кожної лексикографічної статті, в якій уміщено польськомовну прийменникову одиницю, її тлумачення, відповідний ілюстративний матеріал, а в другій частині подано російськомовний відповідник такої прийменникової одиниці з адекватним ілюструванням, пор., наприклад: **dla pamięci o** [z miejsc.] ‘wskazuje na cel jakichś działań: w jakim celu, po co’: Czy będzie on argumentem **dla pamięci o** nietuzinkowym muzyku? (prasa; int.) Stałby się on „Południkiem Zero” **dla pamięci o** wszystkich ofiarach powietrznych bitew nad naszą ziemią. (prasa; int.) Miejscem szczególnym **dla pamięci o** żołnierzach 5. pułku strzelców konnych jest pomnik poświęcony poległym za wolność Polski. (prasa; int.) // **в память о** [ком-чем]: **В память о** юноше на месте, где было найдено его тело, был основан египетский город Антинополис. (И); **в написание о** [ком-чем]: Он ставится перед храмом **в написание о** легенде, рассказывающей, как Амагерасу обиделась на своего брата. (И) (с. 124). Власне словникова частина містить також пояснення скорочень у лексикографуванні прийменників та їхніх аналогів (*Objaśnienie skrótów przyjętych w bibliografii* (с. 83)).

Рецензована праця Чеслава Ляхура доповнює загальну картину слов'янських прийменників, актуалізує контрастивний аспект опрацювання прийменникових систем різних мов, встановлення функційної співвідносності і / чи неспіввідносності прийменникові та їхніх аналогів, визначенні можливих лакун і закономірності їх покриття іншими мовними одиницями в різних дискурсивних практиках.

Анатолій Загнітко